

Ε. Λ. ΠΕΤΡΑΚΙ

ΜΝΗΜΕΙΑΚΟΙ ΑΝΤΙΛΑΛΟΙ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΚΤΗΣΙΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΥΠΟ ΤΟΥ ΝΙΚ. ΦΩΚΑ

Ἵσως καμμιά γωνιά τοῦ γηίνου κόσμου δὲν εὐρίσκεται μονίμως εἰς τὸ προσκήνιον τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἐπὶ τόσον μακρὸν διάστημα χρόνον, ὅσον ἡ Κρήτη. Ἡ προνομιούχος θέσις της, εἰς τὸ σταυροδρόμι τῶν ἀρχαιοτέρων ἀνθρωπίνων πολιτισμῶν, τὴν ἔκαμε γνωστὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους κάθε ἐποχῆς, ἐπὶ πολλὰς χιλιετηρίδας καὶ τὴν ἐξέθεσεν εἰς τὴν βουλιαμίαν ὄλων, ὅσοι ὠνειρεύθησαν ἀσφαλῆ βάσιν εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, πρὸς κατάκτησιν τῶν τριῶν ἡπείρων τοῦ Παλαιοῦ Κόσμου. Δὲν προτίθεμαι ὅμως νὰ ἐπιμείνω εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ περισσότερον, ἀπ' ὅσον χρειάζεται διὰ νὰ κατανοηθῇ τὸ θέμα τῆς παρουσίας ἀνακρινώσεως, δηλαδὴ τῆς ἀπηχίσεως, ποὺ εἶχεν ἡ ἀνάκτις τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκά, πρὸς ἀνέγεργον μνημείων Βυζαντινῆς τέχνης καὶ πολιτισμοῦ.

Διὰ νὰ γίνῃ σαφεστέρα ἡ σημασία τῶν μνημείων αὐτῶν εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῇ τόσον ἡ ἔντασις τῆς ὀδύνης, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν εἰς τὸν Ἑλληνοχριστιανικὸν κόσμον ἡ κατάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν πειραιῶν, κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα, ὅσον καὶ ὁ ἀντίστοιχος ἐνθουσιασμός, ποὺ προεκλήθη ἀπὸ τὴν ἀνάκτισιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα.

Ἵπως κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα—διὰ νὰ ἀναφέρωμεν τὸ νωπότερον παράδειγμα—τὸ Κρητικὸν λεγόμενον Ζήτημα, αἱ ἐπαναστάσεις δηλ. τῆς Κρήτης πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἐκράτησε κυριολεκτικῶς αἰχμάλωτον τὴν παγκόσμιον δημοσίαν γνώμην, καὶ αἱ σχετικαὶ προφητεῖαι ἔφθασαν νὰ λέγουν «παρμὸς τῆς Κρήτης—ἐλευθερωμὸς τῆς Πόλης» κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ κατὰ τὸν ἔνατον καὶ δέκατον αἰῶνα, ἡ μετατροπὴ τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν Ἀράβων εἰς τρομερὸν κέντρον πειρατείας, δι' ὀλόκληρον τὴν Μεσόγειον, ἐκράτησεν αἰχμάλωτον τὴν δημοσίαν γνώμην τῆς «Οἰκουμένης»—ὅπως ἐλέγετο τότε ὁ περὶ τὴν Μεσόγειον πολιτισμένος κόσμος μὲ κέντρον τὸ Βυζαντινὸν Κράτος. Αἱ ἀγωνιώδεις καὶ αἱματηραὶ ἐκστρατεῖαι τοῦ Κράτους τούτου, πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Σαρακηνῶν ἀπὸ τὴν Κρήτην, ἀπετύγχανον ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ὅπως διεψεύδοντο ἀλληλοδιαδόχως καὶ αἱ σχετικαὶ προρρήσεις. Μεταξὺ αὐτῶν ὅμως μία πρα-

γματική προφητεία, ζητή και σαφής, επαλήθευσε κατά τρόπον αυτό-χρημα Παναγυρικόν.

Ὁλόκληρον εικοσαετίαν πρὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, ἕνας ἐξαυλωμένος χριστιανὸς ἀσκητής, κατὰ τύχην καταγόμενος ἀπὸ τοὺς Δελφούς¹, περίφημος διὰ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου καὶ τὰ θαύματα του, ὁ Ὅσιος Λουκᾶς, ὁ ἰδρυτὴς τῆς παρὰ τὸ Στεῖριον τῆς ὄρεινῆς Βοιωτίας ὁμωνύμου Μονῆς, τῆς ἀρχαιοτέρας τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ Ἑλλάδι, προεφήτευσε θαυμαστῶς τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης καὶ ἐγένεν ἀφορμὴ νὰ ἀνεγερθῇ ἐκεῖ τὸ περικαλλέστερον μνημεῖον Βυζαντινῆς Τέχνης, πού σώζεται ἀκέραιον εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

Ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς τῆς ἰδίας Μονῆς, ὁ ὁποῖος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰς Κρήτην ἐκστρατείας τοῦ Νικηφόρου, συνέγραψε τὸν βίον τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ († 953), ὡς ἐξῆς ἀναφέρει τὴν ἐν λόγῳ προφητείαν: «Ἄξια μὲν εἶναι καὶ ταῦτα νὰ θαυμάζη τις ἢ περὶ τῆς Κρήτης προφητεία αὐτοῦ. Διότι εἴκοσι σχεδὸν χρόνους πρότερον προλέγει περὶ αὐτῆς, ὅτι θὰ κυριευθῇ καὶ ἐπὶ τίνος Βασιλέως θὰ κυριευθῇ, ἀφοῦ εἶπε καθαρὰ οὕτω πως: Ρωμανὸς θὰ κυριεύσῃ τὴν Κρήτην. Ἐπειδὴ τότε ἐβασίλευε Ρωμανὸς ὁ πρεσβύτερος ὁ Λεκαπηνός, ὅτε ταῦτα ὑπ' αὐτοῦ ἐπροφητεύοντο, ἠρώτησέ τις τῶν παρόντων, ἂν οὗτος εἶναι ὁστις βασιλεύει τώρα. Ὁ δὲ εἶπεν: Οὐχὶ οὗτος, ἀλλ' ἕτερος»².

Τῆς προφητείας ταύτης ἡ διαθρόλῃσις, συμπύπτουσα μὲ τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς ληστοπειρατὰς καὶ μὲ τὸν προκληθέντα ἀνὰ τὸ Πανελλήνιον ἐνθουσιασμόν, εὐλόγως διέθρυψε καὶ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ νεαροῦ Βασιλέως Ρωμανοῦ τοῦ Β', ἐπὶ τῆς Βασιλείας τοῦ ὁποίου ὁ Στρατηγὸς τότε Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνέκτησε τὴν Μεγαλόνησον, καὶ εἶχε προφανῶς ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀνεγερθῇ, εἰς ἐκδήλωσιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Ὅσιον Λουκᾶν, μνημεῖον ἑσαεῖ, εἰς τὸν τόπον ὅπου εἶχε κοιμηθῇ ὁ Ἅγιος.

Ἄλλ' ἡ ἀνέγερσις τοῦ κολοσσιαίου τούτου καὶ περιλάμπρου αὐτοκρατορικοῦ Βυζαντινοῦ κτίσματος καὶ ἡ δι' ὀρθομαρμαρώσεων καὶ ἀριστουργηματικῶν ψηφιδωτῶν διακόσμησίν του, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συντελεσθῇ, καὶ μάλιστα εἰς τόπον σχεδὸν ἔρημον, κατὰ τὰ δύο καὶ μόνον ἔτη, πού ἔζησε, μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης, ὁ Βασιλεὺς Ρωμανὸς ὁ Β'. Καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόλυτα σύμφωνος πρὸς τὴν λογικὴν τῶν πραγμάτων ἢ ὑπόθεσις, ὅτι τὴν ἀρξαμένην ἀνοικοδομήσιν ἐξηκολούθησεν ὁ ἄμεσώτερον παντὸς ἄλλου συνδεόμενος μὲ

¹) Ἀρχιμ. Χριστοφόρου Ζωνᾶ, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Ὁσίου... Λουκᾶ, σελ. 53.

²) Ἐνθ' ἄ. σ. 36.

τὸν ἀποθανατιζόμενον θρίαμβον, Νικηφόρος Φωκάς, ὁ ὁποῖος εἶχε γίνε-
ται ἐν τῷ μεταξὺ καὶ Βασιλεύς.

Καὶ τοῦτο τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ἐν τῷ προσώπῳ του ἐπρα-
γματοποιήθη καὶ ἄλλη πρόρρησις, ἀπὸ τὰς κυκλοφορούσας πρὸ τῆς ἀ-
νακτήσεως τῆς Νήσου, ἀναφερομένη καὶ ὑπὸ τοῦ Παπαρηγοπούλου
καὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν «ὁ πορθητῆς τῆς Κρήτης, θέλει καταλάβει τὴν
Βασιλείαν»³.

Φαίνεται ὅμως ὅτι οὗτ' ἐπὶ Νικηφόρου Φωκά, δολοφονηθέντος κα-
τὰ τὸ 969, ἐπερατώθη ὁ ἀριστουργηματικὸς οὗτος ναός. Τοῦλάχιστον
ἡ ἐσωτερικὴ του διακόσμησις ἐξηκολούθει καὶ βραδύτερον ἐπὶ Βασι-
λείου τοῦ Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου, (ἀφοῦ μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ
κυρίως ναοῦ εὐρίσκεται καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Ὁσίου Νίκωνος τοῦ Μετα-
νοεῖτε, ὅστις ἀπεβίωσε κατὰ τὸ 998), παραταθεῖσα φαίνεται καὶ πέραν
τοῦ 11ου αἰῶνος.

Ἄν ὅμως ὁ ναὸς τῆς Μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκά εἶναι ἡ λαμπροτέρα
ἀπήχησις τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκά, καὶ
ὁ σπουδαιότερος ἀντίλαλος τῆς εὐχαριστηρίου πρὸς τὸν Θεὸν διαθέ-
σεως τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους, διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν του ἀπὸ τὴν μάλιστα τῆς
σαρακηνῆς ληστοπειρατείας, δὲν εἶναι ὁ μόνος. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι
ὄχι μικροτέρας ἠθικῆς σημασίας ἀντίλαλοι.

Ἡ περίπυτος Μονὴ τῆς Μεγίστης Λαύρας εἰς τὸν Ἄθωνα, πρῶ-
τιστα πάντων.

Ἡ πρώτη αὐτῆ πνευματικὴ ἐστία, ἀνθρώπων ἀφωσιωμένων εἰς τὴν
Ὁρθόδοξον πίσιν καὶ λατρείαν, ὅπως παρουσιάζεται ἔκτοτε μέχρι σή-
μερον ἡ μοναχικὴ πολιτεία τοῦ Ἁγ. Ὁρους, συνεπήχθη ὑπὸ τοῦ Ἁγ.
Ἄθανασίου τοῦ Ἄθωνίτου, ἐπιστηθίου φίλου καὶ συμβούλου τοῦ Νικη-
φόρου Φωκά καὶ ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου, μὲ τὴν ἀφειδῆ προικοδότησιν
τοῦ ἐνδόξου Στρατηγοῦ καὶ μετ' ὀλίγον αὐτοκράτορος, ἐκ τῶν λαφύρων
τῆς Κρητικῆς ἐστρατείας του. Συγκεκριμένως ἀνεφέρεται ὅτι εἰς τὸν
Ἅγιον παρεχωρήθησαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον 100 λίτραι χρυσοῦ καὶ
ἄλλοι θησαυροί. Φαίνεται, ὅτι, καὶ ἡ θύρα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς,
εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ θύρα τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἀβδουλ Ἀζίζ ἐν Χάνδακι.

Ἰδιαιτέραν ὕλως σημασίαν ἔχουν αἱ ἐν Κρήτῃ ἀνεγερθεῖσαι μοναί,
μὲ τὴν ὕλικὴν καὶ ἠθικὴν ὑποστήριξιν τοῦ Νικηφόρου. Μικρὰ ὅμως
παρένθεσις εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητος.

Διὰ τὴν ἐπαναχριστιάνισιν τῶν διὰ τῆς βίας ἐκμουσουλμανισθέν-
των πλείστων κατοίκων τῆς Νήσου, ὁ Νικηφόρος Φωκάς ἐκάλεσεν
ἐκτὸς τοῦ Ἁγ. Ἄθανασίου καὶ δύο ἀκόμη ἐξέχοντας ἐπὶ ἀγιότητι βίου

³) Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους, τ. 4, σ. 94.

καὶ Χριστιανικῇ παιδείᾳ ἄνδρας: Νίκωνα τὸν Μετανοεῖτε καὶ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἐρημίτην ἢ Ξένον. Ἐκαστος ἐκ τῶν 3 τούτων πολυτίμων συνεργατῶν τοῦ Ἑλληνος Στρατηγοῦ συνοδεύετο καὶ μὲ πολυάριθμον ἱεραποστολὴν κηρύκων. Περὶ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ ἐρημίτου συγκεκριμένως γνωρίζομεν, ὅτι ἡ συνοδεία του ἀπετελεῖτο ἀπὸ «98 θεοφόρους Πατέρας».

Καὶ ὁ μὲν Ἁγ. Ἀθανάσιος ὡς καὶ προηγουμένως ἐλέχθη, ἀπεσύρθη, ὅταν ἔληξεν ἡ ἐν Κρήτῃ ἀποστολή του, εἰς τὴν Μονὴν τῆς Μεγίστης Λαύρας εἰς τὸν Ἄθωνα.

Ὁ Νίκων ὁ Μετανοεῖτε μετὰ τὸ ἐν τῇ κεντρικῇ καὶ Ἀνατολικῇ Κρήτῃ ἐμπνευσμένον καὶ θεοφόρον ἔργον του, τὸ ὅποιον τοῦ προσέδωκε τὸ ἐπωνύμιον «Μετανοεῖτε» μετέφερε τὴν δρᾶσίν του εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ προσκυνεῖται ἔκτοτε, ὡς πολιοῦχος ἅγιος τῆς Σπάρτης. Καὶ μόνον ὁ ἐκ Σίβας τῆς ἐπαρχίας Πυργιωτίσσης καταγόμενος Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Ἐρημίτης ἢ Ξένος ἔμεινεν εἰς τὴν γενέτειράν του Κρήτην καὶ μάλιστα εἰς τὸ Δυτικὸν τμήμά της, τὸ ὅποιον εἶχεν ἐκλέξει ὡς πεδῖον δράσεώς του. Μεγάλῃς Χριστιανικῆς καὶ φιλοσοφικῆς μορφώσεως, ἀλλὰ καὶ αὐστηρᾶς ἀσκητικῆς ζωῆς ἄνθρωπος, ἴδρυσεν, μὲ τὴν ἐκ Βυζαντίου πάντοτε Κυβερνητικὴν ἐπικουρίαν, ἐκτὸς ἄλλων μικροτέρας σημασίας κέντρων λατρείας, δύο κυρίως μεγάλας Μονάς. Ἡ μία εἶναι ἡ ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου εἰς τὰ Μυριοκέφαλα τοῦ διαμερισματος τῆς Πεθύμνης, ἄλλοτε ἀκμάζουσα, ἀλλ' ἐν παρακμῇ σήμερον, ἡ δὲ ἄλλη ἡ Κυρία τῶν Ἀγγέλων, παρὰ τὸ Αὐλάκι, βαθεῖαν καὶ ἀπύτομον χαράδραν τῆς ὄρεινῆς βορείας ἀκμῆς τοῦ Ἀκρωτηρίου Μελέχα, τοῦ διαμερισματος τῶν Χανίων. Ἡ Μονὴ αὕτη, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ἴδιος διῆλθε τὰ τέλη τοῦ βίου του, διατηρεῖται σήμερον μὲ τὰς πλουσίας ἐγκαταστάσεις της ἐρειπωμένας, ἀφοῦ διεδραμάτισε σπουδαῖον Ἑθνικὸν ῥόλον καὶ κατὰ τὴν Βενετικὴν ἐποχὴν. Ἐκεῖ ἐκηρύχθη ἡ τελευταία κατὰ τῶν Βενετῶν ἐπανάστασις—ἡ ἐπανάστασις τοῦ Καντανολέου. Ἐγκατελείφθη συνεπεία τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν καὶ μετεφέρθη ὑψηλὰ εἰς μικρὸν ὄροπέδιον ἐπὶ τοῦ ὄρεινοῦ ὄγκου καὶ εἶναι ἡ σημερινὴ θαυμασία ἀπὸ πάσης ἀπόψεως Μονὴ Γουβερνέτο, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ ἐρημίτου, ἐορτάζουσα τὴν 7 Ὀκτωβρίου, ἡμέραν τῆς κοιμήσεως τοῦ Ἁγίου.

Ἡ παλαιὰ Μονή, γνωστὴ σήμερον ὡς Καθολικὸ, μὲ τὸ ἐκεῖ τεράστιον σπήλαιον σταλακκαιτῶν, εἰς τὸ ὅποιον ἐκοιμήθη ὁ Ἁγιος, καὶ μὲ τὰ παλιὰ ἀσκηταρῖα τοῦ 10ου αἰῶνος, ποῦ φαίνονται ἀκόμη σὰν ἀετοφωλιὰς στὰ πλευρὰ ἀποκρήμων βράχων, εἶν' ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἐν Κρήτῃ προσκυνήματα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα διὰ τοὺς περιηγητὰς μέρη τῆς Ἑλλάδος.

Μνημεία, ὡς ἀντίλαλοι ἀπὸ τὴν νίκην τοῦ Νικηφόρου Φωκά κατὰ τῶν Σαρακηνῶν, ἐκτὸς τῶν ἀναφερθέντων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, ὡς π. χ. ἡ Μονὴ τῆς Παναχράντου εἰς τὴν νῆσον Ἄνδρον. Δὲν θὰ σὰς ἀπασχολήσω ὁμως περισσότερο μ' αὐτά, ὄχι μόνον διότι τὸ ἀπαιτεῖ ἡ κλεψύδρα, ἀλλὰ καὶ διότι μὲ τὰ ἐκτεθέντα στοιχεῖα ἐν συνδυασμῶ καὶ πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε ἱστορίαν τῆς Νήσου, νομίζω, ἀρκούντως καταδείκνυται ὁ τεράστιος ἀντίκτυπος, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἡ διατήρησις τῆς Κρήτης, ὡς Ἑλληνικῆς καὶ Χριστιανικῆς, ὄχι μόνον εἰς τὸν στενώτερον Ἑλληνικὸν ὀρίζοντα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν εὐρύτερον εὐρωπαϊκὸν τοιοῦτον.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ

Σοφία Ἀντωνιάδου: Ἐυχαριστοῦμεν καὶ συγχαίρομεν τὸν κ. Πετράκι, τὸν γνωστὸν θεολόγον, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐκπαιδευτικὴ δρᾶσις εἶναι ἐπίσης γνωστὴ. Ἐγὼ ἰδιαιτέρως τὸν εὐχαριστῶ, γιατί ὁμολογῶ, ὅτι χθὲς ἐσκέφθηκα τὴν ἀνάγκην κάποιος νὰ ὁμιλήσῃ γιὰ τὴν Χριστιανικὴν Κρήτην. Περάσαμε τοὺς Ἀγίους Λέκα, φθάσαμε στὴν Γόρτυνα, ἔπειτα στὴν Φαιστό, ποῦ εἶναι τόσο κοντὰ στοὺς Καλοὺς Λιμνῶνες κ' ὁμως κανεὶς δὲν εἶπε δυὸ λόγια διὰ νὰ ἐνθυμίση τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς Κρήτης. Ὡστε ἡ σημερινὴ ὁμιλία τοῦ κ. Πετράκη εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα.

Ἐπίσης εἰς τὸ ζήτημα τῶν προθεσμῶν εἰς τὸ ὁποῖον μπαίνει μέσα καὶ ἡ πίστις καὶ ἡ λαογραφία καὶ αἱ παραδόσεις αἱ ἑλληνικαί, δὲν ἀκούστηκαν καθόλου εἰς τὸ ἐδῶ Συνέδριον. Γι' αὐτὸ μοῦ φαίνεται ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα ἡ ὁμιλία τοῦ κ. Πετράκη.

Θὰ ἐπιθυμοῦσε κανεὶς νὰ λάβῃ τὸν λόγον;

Θεόδωρος Τζεδάκης: Καὶ πράγματι εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ ὁμιλία τοῦ κ. Πετράκη, διότι ἐκθέτει τὰ πράγματα ὅπως ἀκριβῶς τὰ παραδέχεται σήμερον ἡ ὕγιής Θεολογικὴ ἐπιστήμη. Δηλαδή ἡ ὕγιής Θεολογικὴ ἐπιστήμη παραδέχεται ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἐκτὸς τῶν ἐλαφρῶν δεσμῶν, περὶ τῶν ὁποίων μιλοῦν αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ μετὰ τὰ ὁποῖα ἐλευθερώθη ἔκανε καὶ τετάρτην περιοδείαν, καὶ ὅπως ἀναφέρει ὁ Κλήμης ὁ Ρώμης ἔφθασε μέχρι Ἰσπανίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δικαιολογεῖ τὴν ὑπαρξίν τῶν τριῶν ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν του καὶ δικαιολογεῖ τὴν μετὰ τῶν τριῶν ποιμαντορικῶν ἐπιστολῶν του καὶ εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου ἐν πλάτει ἐκήρυξε τὸν Χριστὸν καὶ ὠργάνωσεν τὰ πράγματα τῆς ἐν Κρήτῃ ἐκκλησίας. Ὡς θεολόγος ὁμολογῶ ὅτι ἰδιαιτέρως συνεκινήθη ἀπὸ τὴν ὁμιλίαν τοῦ σεβ. Ἀρχοντος διδασκάλου τοῦ γένους καὶ πρωτάνεως τῶν ἐν Ἑρακλείῳ θεολόγων καὶ διατυπῶνω τὴν εὐχὴν ὅπως τὸ ἔργον του «Ἱστορία τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας» τὸ ὁποῖον εἶναι σπουδαιότατον, ἐπανεκδοθῆ δεόντως συμπληρωμένον μὲ τὰ πορίσματα τῆς νεωτέρας θεολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρεῦνης.

F. De Waele: Κύριε Πρόεδρε, διστάζω πάρα πολὺ καὶ νομίζω ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ διαφωνήσω εἰς ζήτημα ὄχι δογματικόν, ἀλλὰ καθαρῶς φιλολογικόν ζήτημα. Καὶ ἐρωτῶ ἐὰν αὐτὴ ἡ ποιμαντορικὴ ἐπιστολή, ἡ ὠραιότερα ἴσως

που έχουμε, είναι ἀληθῶς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, διότι, ὅπως ἤδη ξεύρομεν, ἀπὸ ἕνα βιβλίον τοῦ 1918 ποὺ λέγεται *Der Vocsas des Apostolus Paulus*, ἐκεῖ, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀποδεικνύεται ὅτι αἱ λέξεις, αἱ ἐκφράσεις ποὺ ὑπάρχουν ἐδῶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιστολὴν εἶναι διαφορετικαὶ ἀπὸ ὅλες τὶς ἐπιστολὰς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

Λοιπὸν εἶναι δι' ἐμένα καθαρῶς φιλολογικὸν ζήτημα· ἐὰν ἔχω δέξα ἐπιστολὰς καὶ τὸ στὴν τῶν ἐννέα εἶναι τὸ ἴδιο, ἐνῶ εἶναι διαφορετικὴ ἡ δεκάτη ἐπιστολή, τότε λέγω ὅτι ἡ δεκάτη ἐπιστολὴ δὲν εἶναι τοῦ ἴδιου συγγραφέως. Τὸ ἴδιον, μὲ συγχωρεῖτε, ἴσως φαίνομαι σὰν αἰρετικὸς, ἀλλὰ δὲν εἶναι δογματικὸ, ἐδῶ εἶναι φιλολογικὸ ζήτημα.

Λοιπὸν ἐὰν αὐτὸ τὸ σύγγραμμα, αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἐνὸς διαδόχου, καὶ μεγάλου διαδόχου ὅπως τὸ παραδέχομαι, τότε καταλαβαίνω μίαν λέξιν, μίαν ἐκφρασιν, ἡ ὁποία εἶναι ἐδῶ μέσα δηλαδὴ αὐτὴ ἡ γνωστὴ ὕβρις. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δὲν ὕβριζει ποτέ, δηλαδὴ λέγει τὰ ἀμαρτήματα ἀλλὰ δὲν ὕβριζει, ὅπως ὕβρισεν στὸ πρῶτο μέρος τὸ γνωστὸ δωδεκα....

Ὁ Βερροῖας Καλλίνικος: Μοῦ ἐπιτρέπετε δύο λέξεις νὰ σᾶς διακόψω;

Εἶπατε ὅτι δὲν ὕβριζει ποτέ. Μεταχειρίζεται ὅμως δομιεῖας ἐκφράσεις κατ' ἀντιπάλων, ὅπως ὀνομάζει «κύνες» καὶ «διεστραμμένους» «τὴν συνείδησιν πεπωρωμένους». Αὐταὶ εἶναι βαρεῖαι ἐκφράσεις τέλος πάντων.

F. De Waele: Σεβασμιώτατε, ἐκτιμῶ πολὺ αὐτὰ ποὺ λέγετε. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ φράσις ποὺ εἶναι ἐδῶ μέσα εἶναι μία φράσις ἡ ὁποία δίδει λαβὴν ὅτι εἶναι ἄλλον συγγραφέως, ἐνὸς φιλοσόφου. Ἐγὼ πιστεύω ὅτι εἶναι κάτι λαϊκὸν τὸ ὁποῖον (διοκόπεται ὁ ὀμιλητής).

Ὁ Βερροῖας Καλλίνικος: Μὲ συγχωρεῖτε. Γιατὶ εἶναι ποιητής; τὸ εἶπατε αὐτό.

F. De Waele: Τὸ εἶπα.

Ὁ Βερροῖας Καλλίνικος: Δὲν εἶναι δικό του.

F. De Waele: Τὸ ξέρω καὶ τὸ εἶπα ἀλλὰ ἔχω τὴν γνώμην ὅτι αὐτὸ προέρχεται μόνον ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι μίαν ἐποχὴν οἱ Κρήτες ἦταν τοξότες κλπ. Αὐτὸ δὲν δείχνει τίποτε κατὰ τὴν γνώμην μου διὰ τοὺς Κρητὰς καὶ λέγω καθαρὰ, μοῦ φαίνεται ὅτι αὐτὸ εἶναι φιλολογικὸ ζήτημα.

Ὁ Βερροῖας Καλλίνικος: Μὲ συγχωρεῖτε ἀλλὰ καὶ πάλιν θὰ σᾶς διακόψω. Εἶπατε ἴσως ἦτο ἐπιστολὴ ἐνὸς μεγάλου διαδόχου;

F. De Waele: Ναί.

Ὁ Βερροῖας Καλλίνικος: Ἀλλὰ δὲν βαρύνει αὐτὸ τὸ «μεγάλου διαδόχου» ὁ ὅποιος θὰ εἶναι καὶ αὐτὸς ἀπόστολος; ἢ ὁ Τίτος κ.λπ.; Ἐὰν εἶναι κρῆς αὐτός;

F. De Waele: Ναὶ βαρύνει.

Ὁ Βερροῖας Καλλίνικος: Θὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ συνεχίσετε ἀλλὰ ὅπως ξέρετε καὶ ὁ κ. Πετράκης, τῆς ἰδίας Σχολῆς καὶ τοῦ ἰδίου καθηγητοῦ, εἶναι ζήτημα τῆς συγκριτικῆς τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἔτσι, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον μάλιστα αὐστηροτάτην κριτικὴν ἤσκησεν ἡ Σχολὴ τῆς Τυβίγγης ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἔκτοτε παραδέχεται ἡ Θεολογικὴ ἐπιστήμη καὶ μάλιστα ἡ Ὀρθόδοξος ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα παραδέχονται ὡς γνήσια τοῦ Ἀποστόλου, κατὰ τὰς ἰδικὰς μας παραδόσεις, οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Στὴν Δύση ἐπικρατεῖ ἐχθροτάτη κριτικὴ ἀπὸ τοῦ 19 αἰῶνος καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ ἰδία παράδοσις.

- F. De Waele*: Μὰ καὶ στὴν Δύσιν τὸ ἔχουν τὸ ἴδιον γνήσιαν τὴν ἐπιστολήν.
- Ὁ Βερροῖας Καλλίνικος: Ναὶ ἀλλὰ ὅχι ὅπως στὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, διότι στὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν δὲν ὑπάρχει ἀντίρρησης γι' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. Πάντως εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρονσα ἡ παρατήρησις σας καὶ ἡμᾶς πάντοτε μᾶς πειράζει αὐτό, ὅτι ὑπάρχει αὐτὴ ἐδῶ ἢ βαρυντὴ ἐναντίον ἐνὸς λαοῦ ἔκφρασις.
- E. Πετράκης*: Καὶ εἰς τὴν ἀνακοίνωσίν μου ὡς θὰ παρατηρήσατε δὲν εἶμι κατηγορηματικὸς ὅπως δὲν εἶναι γενικῶς ἡ Θεολογικὴ ἐπιστήμη, εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀπολύτως κατηγορηματικῆ, ὥστε νὰ ἀποκλείη ὑπόθεσιν εὐλογον ἢ μὴ περὶ τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὑπάρχοντι πολλὰς ἀντιρρήσεις περὶ τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ Θεολογικὴ ἐπιστήμη τὰς πολλαπλασιάζει ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει τὴν Ὁρθόδοξον τουλάχιστον ἐκκλησίαν εἰς τὸ νὰ παραδέχεται καὶ τὴν ἐπιστολήν πρὸς Ἑβραίους, ἢ ὅποια ἀσφαλῶς ἔχει κατὰ διαφορετικὸν ἀπὸ τὰς ἄλλας πολὺ δὲ περισσότερον ἢ πρὸς Τίτον ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλου.
- F. De Waele*: Θέλω νὰ πῶ ὅτι καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία διδάσκει ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ γράμμα εἶναι γνήσιον, ὅποτε εἴμεθα καὶ μὲ τὰς δύο γνώμας. Μὴν νομίζετε πῶς εἶναι τώρα ἀπὸ τὸ ἓνα ἢ ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ μάλιστα ἡ Λατικὴ Ἐκκλησία διδάσκει ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γνήσια.
- E. Πετράκης*: Ὅπως τὸ εἶπατε ὕστερα τοῦτο δίδει λιβὴν εἰς τὸ νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς, ὅταν δὲν ἔχει ἀπόλυτον πίστιν εἰς τὸν κανόνα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅτι δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχει κάποιαν ἀντίρρησιν.
- Ἀλλὰ τὸ σύνολον τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὅπως καὶ τῆς Καθολικῆς τοιαύτης, πολὺ σωστὰ παραδέχασθε δέχεται ὅτι τὸ σύνολον τῆς Καινῆς Διαθήκης συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Τίτου, εἶναι ἀθθεντικὸν πολὺ περισσότερον δέ, ἐπαναλαμβάνω, δὲν ἀμφισβητεῖ οὔτε τὴν πρὸς Ἑβραίους εἰς τὴν ὁποίαν πράγματι εἶναι λιγὰκι διαφορετικὸ τὸ ὄφος.
- Ὁ Βερροῖας Καλλίνικος: Καὶ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀποδεκτὸν ὅτι εἶναι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἐδχαριστῶ.